

RECENZE

Jana KRTIČKOVÁ, *Proměna pohřebního rituálu na přelomu 19. a 20. století na příkladu západočeského města Chebu, Monographia historica, sv. 18, České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2019, 334 s.*

V roce 2019 vydala Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích v prestižní ediční řadě *Monographia historica* jako její 18. svazek dizertační práci své absolventky Jany Krtičkové s tematikou proměny pohřebního rituálu v Chebu na přelomu 19. a 20. století. Autorka se uvedenému problematice věnuje dlouhodobě, mortalita a pohřební rituál na Chebsku byly tématy jejich předchozích kvalifikačních prací z let 2011 a 2012 a táž odborná témata systematicky akcentuje i jako archivářka Státního okresního archivu v Chebu v podobě konferenčních vystoupení či drobných publikovaných prací.

S recenzovanou prací jsem se, jak je ostatně uvedeno i v její předmluvě na s. 5, seznamoval již v době jejího zrodu. Je nesporně pozitivní, že takto zacílená práce vznikla a že byla následně vydána. Problematika funerální kultury, ale ještě více tematika kremačního hnutí je zcela opomíjena nejen západočeskou regionální historiografií, ale ani v celostátním měřítku to s odbornými výstupy není nijak slavné. Krtičková proto právem patří v této oblasti mezi průkopníky a domnívám se, že její práce bude dlouho náležet k základní literatuře k tématu.

Je to paradoxní zejména proto, že tematika smrti a umírání, bez ohledu na jistou společenskou tabuizaci, není obecně v historiografii nikterak novou ani neobvyklou, což Krtičková dokumentuje na reflexi tohoto tématu především ve francouzské a německé historiografii. Dá se na ni nahlížet nejen z pohledu studia dlouho trvajících společenských fenoménů, ale i z hlediska sociální antropologie, sociologie, filozofie či náboženství. Nakonec patří mezi základní zkoumaná témata proslulé francouzské školy *Annales* a práce Luciena Febvra, ale především Philippa Arièse či Michela Vovella jsou samy o sobě zásadní, podnětné a nesmírně přínosné. Je otázka, proč se této problematice česká historiografie tak dlouho úspěšně vyhýbala, přestože příbuzná témata byla řešena poměrně často (zvyky a tradice, náhrobky, mortalita), nicméně kvalitních prací s tematikou smrti a kremačního hnutí je skutečně jako šafránu.

To bylo pro Krtičkovou, samozřejmě kromě fenomenálního Fuchsova *Spalovače mrtvol* z roku 1967 a geniálního Rudolfa Hrušínského coby Karla Kopferkingla v jeho filmovém zpracování, základní motivací pro bádání v této oblasti. Kromě vzorů francouzské a německé historiografie ji oslovil především „plzeňský“ konferenční sborník *Fenomén smrti v české kultuře 19. století* z roku 2001 či práce Olgy Nešporové a Markéty Svobodové, které se věnovaly obecně kremačnímu hnutí či architektuře krematorií. A Krtičková, tehdy ještě Kolouchová, se ponořila do náročného pramenného výzkumu umírání a smrti.

Během studia pramenů narážela na stále nové otázky, na něž hledala odpovědi. Nakonec všechny dílčí otázky shrnula do tří velkých problémových skupin, které popisuje v úvodu recenzované práce na s. 7: Jaký měly vliv direktivní zásahy státu na proměnu pohřebního rituálu? Jak se prosazoval fakultativní pohřeb žehem v Čechách a nakolik bylo smýšlení obyvatel ovlivněno situací za hranicemi? Jaká byla v tomto směru konkrétně situace na Chebsku, které bylo díky bezprostřednímu sousedství s Německem tamní situací ovlivněno snad úplně nejvíc?

Zacílení řešení problematiky na Chebsko se pochopitelně projevilo především volbou pramenů základny recenzované práce. Krtičková se tak pustila do rozsáhlého výzkumu archiválií nacházejících se v péči nejen jejího „domovského“ Státního okresního archivu v Chebu, ale v souvislosti s existujícími krematorii v blízkosti Chebu, kterými byla krematoria v Karlových Varech, saském Plavně a bavorském Selbu, nemohla opominout ani archiválie nacházející se v tamních archivech (Státní okresní archiv Karlovy Vary, Stadtarchiv Plauen, Stadtarchiv Selb) či ve spisovnách příslušných městských úřadů (tzv. stavební archivy). Kromě archiválií pocházejících z činnosti měst (zápisy z jednání městských rad či odborných komisí, stavební záležitosti) se mimořádným pramenem staly především kremační knihy, v nichž hledala zejména chebské občany. A nečinila tak náhodně, snažila se totiž nejen o jejich kvantifikaci, ale hlavně o zodpovězení otázek po jejich sociálním postavení, z čehož hodlala usuzovat na jejich motivaci ke kremaci jakožto fakultativnímu pohřebnímu rituálu. Samozřejmě též využívala soudobých periodik ke studiu proměny názorů na kremační hnutí.

V metodologii se obvykle tvrdí, že téma si samo hledá metodu svého zpracování. Výše uvedené polytematické studium si pochopitelně vyžádalo i použití celé škály různých metod historické práce. Je sice škoda, že v úvodu práce pododdíl týkající se metodologie chybí, nicméně Krtičková naznačuje použité metody v popisu práce s prameny a v jejich interpretaci, což pro pozorného čtenáře zvyklého text skutečně studovat problém nebude a povrchní čtenář pasáž metodologii zase tolik postrádat nebude.

Struktura recenzované práce je jasná a logická. Po obsáhlém úvodu, který obsahuje (s výjimkou již zmiňované metodologie) vše pro kvalitní odbornou práci potřebné, se Krtičková ve druhé kapitole věnuje vývoji města Chebu v 19. a na počátku 20. století, tedy v období sledovaném z hlediska tématu práce. Tato kapitola je důležitá pro pochopení dále popisovaných souvislostí: věnuje se podrobně politické situaci, demografickému vývoji a složení obyvatelstva, zevrubně se zabývá i urbanistickým, sociálním a hospodářským vývojem města.

Třetí kapitola se zaměřuje na chebské hřbitovy. V úvodu se Krtičková věnuje rozboru „hřbitovní“ problematiky, zakládání hřbitovů a normám, které

určovaly jejich existenci a provoz. Na příkladu města Chebu popisuje situaci obou zdejších hřbitovů (starého i nového), věnuje se problematice zřízení márnice v roce 1929, přitom právě okolnosti jejího vzniku a smyslu existence patří mezi nejzajímavější části této kapitoly. Čtenáře nepochybně zaujme až naturalisticky podrobný popis hygienických podmínek (s. 104), které v chebské márnici (ale podobné problémy měly i márnice v jiných sledovaných lokalitách) panovaly: márnice totiž nebyly pouze místy k povinnému uložení nebožtíků před pohřbem, ale sloužily rovněž k lékařskému ohledání těl zemřelých či k pitvám. Tuto část práce proto nelze citlivějšímu čtenáři doporučit jako čtení vhodné kupř. k odpolední kávě. Na dalších stránkách se však naopak pobaví, např. tím, jak chebské obyvatelstvo reflektovalo monopolně stanovené ceny na povinné „přenocování“ nebožtíků v márnici (doslova *Übernachtungsgebühr am Friedhof*), což Krtičková dokumentuje názorem pisatele v periodiku *Egerland* z počátku března 1930, který si stěžuje, že „žádný hotelový pokoj s topením ve městě nestojí tolik jako poslední noc zemřelého v chebské márnici“ (s. 106). V téže kapitole se autorka zabývá rovněž činností obou chebských soukromých pohřebních ústavů a jejich „konkurenčním“ bojem, který však ve skutečnosti byl pouze promyšleným kartelem obchodníků se smrtí s cílem neustále zvyšovat poplatky. Poslední oddíl této kapitoly je věnován chebským hrobníkům a tato část bude jistě rovněž patřit mezi čtenářsky oblíbené. Krtičková podrobně popisuje povinnosti chebského hrobníka, ovšem na příkladu Franze Wenzela Engelharta dokumentuje i problémy, které s ním měla městská správa a především jeho „zákazníci“. Domnívám se, že Engelhartův přístup k profesi však úplně nevybočuje z toho, co má veřejnost s hrobníky obecně spojeno, a tak alkoholismus, neurvalé jednání, nezákonné obohacování a drobné podvůdky u hrobníka zase tak úplně překvapující nebudou.

Ve čtvrté kapitole již Krtičková přechází ke kremacím a kremačnímu hnutí. Jeho popularita podle ní souvisí se sekularizací společnosti a s kritickým myšlením obyvatelstva. Podrobně líčí boje o kremace v Evropě a kremační hnutí charakterizuje jako hnutí pokroku podložené moderními vědeckými poznatky, především z oblasti medicíny či hygieny. Protikremační hnutí naopak vychází z dosavadní hluboce zakořeněné náboženské ideologie a podle zastánců kremací odmítá veškerý pokrok. Krtičková se věnuje především situaci v Německu a v habsburské monarchii, což bylo pro město Cheb klíčové. Zatímco kremace byly v Německu povoleny již v roce 1877 a první krematorium vzniklo o rok později v durynském městě Gotha, v Čechách se je i přes veškerou snahu spolků i politiků (např. vídeňského spolku *Die Flamme*, českých spolků *Krematorium* či *Společnosti pro spalování mrtvých*) podařilo legalizovat až v roce 1919. Krtičková si všímá zejména mnohem pozitivnějšího vnímání kremací u protestantských církví (němečtí protestanti kremace „přijali“ již na církevní konferenci v Eisenachu v roce 1898), zcela opačný postoj vcelku logicky zastávala církev římskokatolická, která změny reflektovala výrazně později. V českých

zemích byla podpora křesťanského hnutí poměrně silná v německém i českém jazykovém prostředí, zastánci kremací však museli po smrti využívat krematorií v cizině, např. malířka a sběratelka Augusta Braunerová v roce 1890 v Paříži, cestovatel a národopisec Vojtěch Náprstek v roce 1894 v již zmiňovaném městě Gotha. Postoje rakousko-uherských úřadů k vlastním kremacím však byly až do konce existence monarchie neměnné, přestože se zastáncům tohoto alternativního způsobu pohřbívání dařilo prosazovat různé drobné změny, např. v roce 1915, kdy bylo na hřbitovech umožněno pohřbívání uren s popelem. Situace byla paradoxní i tím, že stát sice vlastní křesťanský rituál nepovolil, ale zároveň ani nezakázal křesťanským spolkům jejich existenci a dokonce toleroval výstavbu krematorií či přípravy na ně. Tak se kupř. stalo, že v roce 1915 byla v Liberci dokončena stavba prvního českého krematoria, které ovšem nesmělo až do roku 1919, kdy byly Revolučním národním shromážděním kremace v Československu povoleny, poskytovat služby, ke kterým bylo určeno.

Poslední mimořádně cenná kapitola se věnuje situaci v Chebu. Také zde mělo v souvislosti s vlivy z protestantského Saská křesťanské hnutí silnou podporu obyvatelstva, ale kvůli výše popsaným legislativním omezením a nedostatku financí na zřízení krematoria se nakonec plány na jeho vybudování nikdy nenaplnily. Úroveň chebského hřbitova byla přitom dlouhodobě tristní, takže volání po alternativním způsobu pohřbívání byla právě v Chebu velmi oprávněná a odůvodněná. I v této kapitole jsou velmi zajímavé pasáže dokumentující chebskou realitu a ani některé její části nejsou příliš vhodné pro vnímavější čtenáře. Tak např. pasáž o důsledcích prosakování spodní vody do hrobů, kdy se prostě a jednoduše rakve s nebožtíky nepohřbívaly do země, ale prakticky potápěly do vody (s. 195–196). Nicméně ani tato a jí podobné situace ke zřízení vlastního krematoria nepřispěly a město Cheb proto alespoň finančně podpořilo výstavbu krematoria v Karlových Varech-Rybářích a po jeho uvedení do provozu v roce 1933 se chebští zájemci o kremace orientovali převážně tam. Do té doby ovšem využívali možnosti, které jim poskytovalo blízké sousedství se Saskem a Bavorskem. Krematorium v saském Plavně vzniklo již v roce 1918 a prvním Chebanem, který v únoru 1921 využil jeho služeb, byl notář Albert Krobshofer. Od roku 1925 mohli Chebští využívat rovněž služeb krematoria v bavorském Selbu, který byl blíže, a v prosinci 1926 se jako první nechal v Selbu pohřbit žehem chebský lékař Gustav Rziha. Karlovarské krematorium bylo samozřejmě mezi Chebskými nejpoblížší už proto, že odpadaly složité administrativní procedury s převozem těla zemřelého za hranice státu. Prvním Chebanem, který dobrodiní nového krematoria v Rybářích využil, byl 2. února 1934 inspektor Buštěhradské dráhy Hans Kasseckert a v dalším období ho následovala řada jeho někdejších spoluobčanů.

Přestože měli Chebští k dispozici tři krematoria nacházející se v relativní blízkosti města, nestaly se kremace nikterak masovou záležitostí. Křesťanská zjišťovala, že v letech 1921–1937 tohoto fakultativního způsobu pohřbu

využilo 274 Chebanů, což představovalo pouhých 3,1 % všech v té době zemřelých obyvatel města. Podle výsledků jejího výzkumu mezi zájemci o kremace převažovaly osoby vyšší a střední třídy, převážně s vyšším vzděláním, které měly na pohřeb zehem nachystány i dostatečné finanční prostředky, poněvadž kremace byly relativně nákladné. Většinová chebská populace však i nadále zůstávala z různých důvodů věrná klasickému pohřbívání do země a situace se výrazněji začala měnit až po druhé světové válce. Přesto bylo velice důležité, že obyvatelstvo získalo možnost, aby si svobodně zvolilo podmínky a okolnosti svého odchodu z pozemského světa.

Recenzovaná monografie je, jak už bylo řečeno, velmi důležitým příspěvkem nejen k dějinám pohřbívání a kremací, ale také k sociálním dějinám či k reflexi myšlenkového vývoje obyvatelstva habsburské monarchie a Československa na přelomu 19. a 20. století. Jedná se odbornou práci se všemi požadavky, které by měla naplňovat, a bude jistě velmi solidním základem specifického vědního podoboru, kterým historiografie funerální kultury zcela jistě je. A vzhledem k jejímu zacílení na Chebsko a přilehlé regiony je i mimořádně cenným počinem regionální historiografie. I tímto prizmatem je třeba Krtičkové úsilí vnímat a náležitě je ocenit.

Karel Řeháček

Katrin KELLER – Martin SCHEUTZ (Hg.), *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg, Böhlau Verlag, Wien 2020, 451 s.*

Mezi mnoha čerstvými jubilejními publikacemi ke třicetileté válce určitě nezapadne kolektivní rakouská monografie s mezinárodní účastí. A to o habsburské monarchii v časech tohoto ozbrojeného konfliktu, s příspěvky vycházejícími ze stejnojmenné konference, která se konala v loňském roce ve Vídni. V úvodu nechybí přehled relevantní literatury a populárních témat (kde stále dominují osobnosti), ani různých pohledů na válku v různých zemích (Německo, Rakousko, Čechy a Morava, Uhry...), slovo však dostává i nastolení otázek, které dosud stály spíše stranou. Mj. role dynastického myšlení, na niž je v knize také kladen důraz.

V prvním samostatném příspěvku podává Thomas Winkelbauer přehled o situaci v jednotlivých rakouských zemích za války, zvláště podrobně se přitom věnuje Rakouskům v letech 1618–1620, kdy trpěly vpády českých povstalců a vojenskými pohyby. Sleduje počínání vojáků ve městech i na venkově a konstatuje, že to zde v danou dobu bylo stejné jako v jiných postižených oblastech, poté však přišla dlouhá (relativní) pauza až do roku 1645, kdy do